



УДК 323.15(477+520):008

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.23>

КУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ДОСВІДУ / НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА ЯПОНІЇ)

Каліщук Оксана,*доктор історичних наук, професор
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-1272-7920***Гусак Дарія,***кандидат історичних наук
старший викладач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-5229-6999*

Вихідним пунктом дослідження вважаємо твердження, що маркерами національної ідентичності є національна свідомість, територія, історія, релігія. Аналізуючи різноманітні культурні маркери, не можна оминути питання мови. І у випадку Японії, і у випадку України саме мова виявилася чинником вибудови етнічних кордонів. У статті на підставі ґрунтовного аналізу змісту ідентичності та факторів, які на неї впливають, подана характеристика її культурних маркерів. Вихідним пунктом слід вважати багатогранність явища національної ідентичності, яке поєднує у собі суспільні, політичні, економічні та культурні ознаки. У статті розкрито вплив культури на формування національної ідентичності на прикладі української та японської націй. Вказано, що дослідження цієї проблеми лежить у руслі розвитку міждисциплінарних та компаративних студій у сучасній гуманітаристиці. Представлено особливості академічного дискурсу, теоретичні й термінологічні аспекти формування національної ідентичності. Встановлено, що у Японії історично склалася двоєдина ідентичність: з одного боку, орієнтована на західні зразки інституціональна, або зовнішня, з другого – базована на духовно-моральних цінностях, внутрішня, далекосхідна ідентичність. Японська культура й традиція визначають спосіб, в який функціонує японське суспільство й складає поєднання традиційних консервативних начал (які лежать у буддизмі, синтоїзмі і феодального суспільства) та сильних начал модерності, демократії, консумпціонізму. В Україні, незважаючи на її розташування на фронті західної та східної цивілізації, національна ідентичність українців зорієнтована на західні християнські цінності та їх відстоювання. Саме історичні чинники формування національної ідентичності та її культурних маркерів є підґрунтям сучасних українського та японського суспільств.

Ключові слова: Японія, Україна, культура, національна ідентичність, культурна модернізація.

Kalishchuk Oksana, Husak Dariia. Cultural markers of National Identity (an attempt at comparative analysis of experience / on the example of Ukraine and Japan)

The starting point of the study is the statement that the markers of national identity are national consciousness, territory, history, and religion. Analysing various cultural markers, we cannot ignore the issue of language. In both the case of Japan and Ukraine, language has proved to be a factor in the construction of ethnic borders. This article describes the cultural markers of identity based on a thorough analysis of the content of identity and the factors that influence it. The starting point is the multifaceted nature of the phenomenon of national identity, which combines social, political, economic and cultural features. The article reveals the influence of culture on the formation of national identity on the example of the Ukrainian and Japanese nations. It is indicated that the study of this problem is in line with the development of interdisciplinary and comparative studies in the modern humanities. The peculiarities of academic discourse, theoretical and terminological aspects of national identity formation are presented. It is established that Japan has historically developed a twofold identity: on the one hand, an institutional or external identity based on Western models, and on the other hand, an internal, Far Eastern identity based on spiritual and moral values. Japanese culture and tradition define the way Japanese society functions and is a combination of traditional conservative principles (rooted in Buddhism, Shintoism and feudal society) and strong principles of modernity, democracy and consumerism. In Ukraine, despite its location on the frontier of Western and Eastern civilisation, the national identity of Ukrainians is oriented towards Western Christian values and their defence. It is the historical factors that shaped national identity and its cultural markers that underpin modern Ukrainian and Japanese societies.

Key words: Japan, Ukraine, culture, national identity, cultural modernisation.



Увага до проблем національної ідентичності у сучасному академічному та суспільному дискурсах зумовлена, з одного боку, глобалізаційними процесами, які впливають на ті чи інші спільноти; з другого, російсько-українською війною, яка стала боротьбою та виживання та збереження українства як такого. Не секрет, що культурні маркери ідентичності відіграють якщо не визначальну, то важливу роль у формуванні та визначенні ідентичності різних груп та спільнот. Ба більше – у процесі самоідентифікації стрижнем етнічного буття виступають культурні компоненти. В українській націології ще Іван Франко схильний був трактувати культуру як субстанцію національної ідентичності: «... Величезна дієва задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу – українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй відки-б вона не йшла, то при тім податний на присвоюване собі в як найширшій мірі і в як найшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жадна нація і жадна хоч і як сильна держава не може остоятися» [39, с. 14]. Саме культурні маркери дозволяють біль-менш об'єктивно ідентифікувати певну етнічну одиницю. Мова, спільність походження, релігія, національна культура і т. д. є практичнішими у повсякденні.

Дещо про академічний дискурс. Передовсім нагадаємо, що поняття ідентичності у соціогуманітаристиці з'явилося у 1970-х роках, увівши явища етнічності та національної свідомості у академічний дискурс. На сьогодні науковці мають численні напрацювання у цій царині. Серед плеяди дослідників вирізнямо доробок Бенедикта Андерсона (Benedict Richard O'Gorman Anderson) [20], М. Ауге [2], Гомі Бабгі (Homi K. Bhabha), Пауля Брасса (Paul R. Brass) [3], Роджерса Брубейкера (Rogers Brubaker) [4], П'єра Л'ї Ван ден Берга (Pierre L. van den Berghe) [18], Е. Гобсбаума [23], Вальтера Желязного (Walter Želazny) [19, Мілана Кундери [8; 33], Ентоні Сміта [37], Генрі Тайфеля (Henri Tajfel) [16], Франца Омара Фанона (Frantz Omar Fanon), Анджея Шпоцінського (Andrzej Szpociński) [15] та ін.

Маємо певні напрацювання щодо національної та культурної ідентичності японців. Передовсім самі японці пишуть щодо власної ідентичності: Ц. Акаха, Манабе Казуфумі й Харумі Бефу [6], М. Катакура, Х. Катаока, Й. Сугімото, Ц. Таданобу, С. Такао, Есюн Хамагуті [40; 41], К. Харухіто та ін. Згадаємо також студії Райяма Ахмеда Абед аль-Зубаїді та Валіда Абуд Мухаммеда аль-Дулаймі [1], Артура Стоквіна, які розкривають окремі риси та параметри японського самосприйняття. Вже не говоримо про студії української національної ідентичності та її культурних маркерів [35; 25; 38]. Водночас продуктивним видається напрям *Comparative Study*, який дозволив би виявити спільне та відмінне у формуванні та функціонуванні національної ідентичності й місця культурних маркерів у цих процесах різних народів (як до прикладу українців та японців).

Методологічні та термінологічні зауваги. Усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації називають національною ідентичністю. В англomовному просторі *nation identity* вживають як тотожність, справжність та самобутність (з пріоритетом крайнього). В цьому аспекті національну ідентичність розглядають як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших і є підставою для окремої особи чи групи віднесення себе до цієї спільноти [10].

Маркерами національної ідентичності є національна свідомість, територія, історія, релігія. Найоб'ємнішим елементом національної ідентичності слід уважати культуру, до якої зараховують систему публічних атрибутів, ритуалів, символів, церемоній, характерні для етнічної спільноти публічні коди та літературу [37, с. 61]. На глибинний зв'язок між національною ідентичністю та культурою вказує означення запропоноване Дж. Гатчінсоном та Е. Смітом, які вказували, що «етнічна ідентичність» стосується «індивідуального рівня ідентифікації з культурно визначеним колективом, коли людина вважає себе належною до особливої культурної спільноти» [21, с. 468]. Створення і плекання спогадів, міфів, вартостей і традицій, за Е. Смітом, визначають унікальну культурну спадщину тієї чи іншої національної / етнічної групи [37, с. 59, 61]. Рівно ж серед інших вимірів національної ідентичності (психологічний, територіальний, історичний, політичний) професор Кембріджського університету М. Гібернау виокремив культурний, який передбачає ідентифікацію особи з елементом певної культури (цінності, погляди, звичаї, традиції, ритуали, мови і практики) [22, с. 21–38]. Ці маркери відображаються у різних аспектах життя та взаємодії, і вони відіграють важливу роль у формуванні та визначенні ідентичності особистості.

Визначення культурних маркерів ідентичності важливо для розуміння та аналізу культурних процесів, спільнот та індивідів. Ці маркери відіграють надважливу роль у формуванні та вираженні ідентичності й допомагають людям зберігати свою специфіку та спадщину у модерному світі. Спростивши, культурні маркери можна сприймати як ключові атрибути, символи та елементи культури, які сукупно



визначають, виділяють та виражають ідентичність певної групи чи спільноти. Саме тому культурні маркери ідентичності виконують функції й ідентифікації (дозволяє відчувати приналежність до певної групи), і символізації (дозволяє виражати свою культуру та духовність), й інтеграції (сприяє об'єднанню людей в єдину культурну цілісність), і диференціації (дозволяє вирізнити себе від представників інших груп). Вони можуть бути матеріальними (мова, одяг, їжа, мистецтво, архітектура тощо) або нематеріальними (вірування, цінності, традиції тощо).

Культура Японії (а, відповідно, культурні маркери) є надоб'ємним, а її вплив на політичну систему та національну ідентичність є надістотним і тривалим. Визначення культурних маркерів є важливим для аналізу та характеристики національної ідентичності. Саме ці маркери є надважливими для її формування і збереження людьми /спільнотами своєї унікальності та зв'язку поколінь.

Спочатку ширший контекст. Українську культуру і ментальність чимало вчених зараховують до «європейського культурного кола», до сфери окцидентальної (західної) духовності, хоч і до її периферії (так сталося, що історично й культурно Україна знаходиться на перехресті між Сходом й Заходом). Ця геокультурна периферійність позначилася на сприйнятті західної духовності. І це, на переконання Тетяни Гончарук і Михайлини Шумки, з одного боку, веде до природнього ослаблення впливів європейського осердя в міру наближення до периферії як «межової лінії»; а з іншого – це не може повністю відмежувати від впливів, і якусь частку переробляє, сполучаючи «своє» й «чуже» [24].

Ситуація в Японії, вочевидь, інша. Становлення національної ідентичності / націоналізму у Японії відбувалося за умов майже ідеальної національної ізоляції. Носіям “духу Ямото” не довелося розв'язувати складні проблеми незалежності, державності, соборності, мовної самотності своєї нації. Японія і в середньовіччі, і в значну частину нового часу стала чи не єдиною країною у світі, культурний розвиток якої *de facto* не зазнавав (або ж зазнавав мінімально) впливів ззовні. Іноземці (тобто «інший») не потрапляли в поле зору пересічного японця аж до 1953 р. Японською мовою слово «нація» деякий час вживалося на позначення винятково нації японської (тому його часто плутають зі словом «нація» як етнічну спільноту).

В епоху Мейдзі особливо стали помітними західні впливи на японську культуру й утвердження у свідомості японців таких базових на сьогодні ідей та цінностей, як національна держава, культура, філософія. Не випадково саме з епохою Мейндзі пов'язаний дух усвідомлення власної національної ідентичності в рамках нового часу. Національна ідентичність / свідомість японців зародилася у 18–19 ст. як етноцентричні, ксенофобські вчення, зокрема «кокугаку» (дослідження стародавньої Японії та її культури), як реакція на велику загрозу з боку західних країн. Хоча дискурс щодо національної самоідентичності японців (ніхондзітрон, від *Nichonjin* – японець, японці й *ron* – дискурс, диспут, міркування, теорія) як дослідницька проблема з'явився ще наприкінці епохи Едо (1603–1868), однак інтенсивний його розвиток пов'язаний саме з часом, коли Японія нав'язувала контакти з європейськими державами і Америкою та стала відкритою до західного світу і його впливів (1868–1912) [7, с. 32]. Чимало вчених і оглядачів уважало, що «Японія повинна народитися знову від американської матері та французького батька» [14, с. 15–26]. Починаючи з цієї багато в чому переломної для японської національної культури епохи специфікою модернізаційних процесів стали ініційовані «згори» зміни, що спричинили суттєві трансформації усіх рівнів ідентичності. Завдяки цілеспрямованим заходам уряду Мейдзі (1868–1912) усвідомлення національної приналежності поширилось на весь нарід [28].

Проблема ідентичності українців у модерному сенсі виникла рівно ж у 19 ст. внаслідок складних та багатогранних процесів національного відродження, яке на початку 20 ст. завершилося створенням Української Народної Республіки [30, с. 49]. Прикметно, що аналізуючи модерну українську ідентичність Михайло Степико звернув увагу на прояв у українському етосі двох тенденцій – модернізаційної та консервативної [38, с. 144].

Серед соціокультурних чинників особливу роль відводять релігії. Релігія – це та константа, яка впливає та обумовлює мислення, цінності та звички, які передають з покоління до покоління.

Ідея японської нації історично обумовлена релігією, етикою й філософією, а отже, японська культурна матриця може бути окреслена як унікальний буддистсько-конфуціансько-синтоїстський комплекс [26, с. 210]. Впродовж сторіч підґрунтям культури й ідентичності Японії був саме симбіоз / асиміляція релігійно-філософських ідей буддизму та конфуціанської етико-релігійної системи. В давні часи Китай, Японія, Корея та В'єтнам утворювали конфуціанську культурну зону [13, р. 237]. Належить наголосити на ролі і значенні культу синто, що є настільки істотним, що на цю традиційну систему вірувань японців від бл. 7 ст. були сильними впливи філософії буддизму та конфуціанства. Така ситуація привела до того, що буддизм і конфуціанство дозволили створити таку теологічну доктрину для



перетворення синтоїзму в державну релігію. Водночас слід розуміти, що саме синтоїзм став наріжним каменем японської ідентичності, довкола якого сформувалася оригінальна національна картина світу, яка згодом стала фундаментом для самобутньої національної ідеї, котра історично еволюціонувала відповідно до вимог та викликів часу [29, с. 295; 27]. Реставрація Мейдзі внесла значні зміни в релігійну карту Японії і перетворила синтоїзм у державну релігію, розділила синто і буддизм. Синтоїзм донині залишається найпопулярнішою релігією у Японії, яку сповідують 80 % населення [9, р. 25–27]. Ключовими етичними настановами синтоїзму слід уважати культ предків, який виявився у створенні соціального пантеону воїнів, воєначальників, обожнених героїв й імператорів. Бусідо – це система поглядів, норм і оцінок, які регулюють поведінку і самураїв, і пересічних японців у будь-яких життєвих ситуаціях. Основні положення цієї військової моралі залишилися практично незмінними впродовж усього процесу формування духовної культури військового стану, ставши частиною культурного повсякдення Японії [11, с. 107]. Попри відсутність уніфікованої системи норм Японське суспільство, сприйнявши західні / європейські цінності не нівелювало / зберегло значущість власної культури, користаючи своїм звичним підходом – адаптації «іншого» та перетворення його у «своє», збереження та доведення до досконалості лише того, що відповідало «японському духові». На особливості сприйняття японцями релігійних ідей дуже влучно звернув увагу правник Нода Йокі: «Релігійні ідеї для японців – це не більше, аніж інструменти, які можна застосовувати для різних потреб. Якщо пилка є непридатною для роботи – ти можеш узяти сокиру... Якщо конфуціанство не приносить бажаних результатів, можна звернутися до буддизму чи синто». Тож зауважимо: не дивно, що культурні надбання, які запозичували у Японії з інших країн, неодмінно були адаптовані до запитів японського суспільства. Японське суспільство проявило незвичну схильність до адаптації й засвоєння нових культурних взірців і трендів. Японці не лише вдало запозичують новинки, але рівнож пристосовують їх до власних потреб. Таким чином, можна висновковувати, що ця релігія повинна створювати сильну згуртованість і доцентрову силу серед японців.

Українці є типовою селянською нацією. Однак невід’ємною і важливою частиною української свідомості є козацька традиція. Феноменальність козацтва полягає саме у виробленні унікального світобачення і світовідчуття, яке змінило ментальність наступних поколінь. Українська спільнота засвоїла ідеали козацтва, головними з яких, були захист особистої волі та православної церкви, як чинника, що вирізняє український етнос серед інших. Культура козацького хліборобства, ремесла, високий рівень військового мистецтва, побратимство як вияв лицарської чести, глибока віра поєднана із дохристиянськими обрядами, елітаризм і т. д. стали складовою формування української ідентичності [32, с. 28] і її маркером.

Аналізуючи різноманітні культурні маркери, не можна оминати питання мови. Вихідним пунктом є розуміння відмінності японської мови від китайської, попри особливості формування письма (коли з поширенням конфуціанства поширилась и китайська система письма). Ба більше – по Другій світовій війні, яка змусила Японію до прийняття драматичних кроків, в епоху Хейян відбулася асиміляція іноземних форм і цінностей, що втілювалося поміж іншого в підкреслення «лінгвістичних кордонів» між Китаєм та Японією [12, s. 164].

Висновки. У Японії історично склалася двоєдина ідентичність: з одного боку, орієнтована на західні зразки інституціональна, або зовнішня, з другого – базована на духовно-моральнісних цінностях, внутрішня, далекосхідна ідентичність. Саме не превалювання жодної з них, а гармонійне поєднання і співіснування є запорукою стабільності та прогресивного розвитку японського суспільства, зняття протиставлення у межах культури Японії традицій Сходу і Заходу. На відміну від Китаю, де держава впливає практично усі сфери суспільного життя, чи Індії, де донині життя людей значною мірою зумовлене належністю до тієї чи іншої касты, можна ствердити, що Японія, як країна, що належить до далекосхідного культурного регіону, пройшла стрімкий шлях модернізації у відповідності із західними стандартами, набула характерні для країн Заходу риси й буттєві атрибути і стала прикладом того, як без посутньої відмови від традиційної ідентичності можна перетворитись у сучасне суспільство, здатне адекватно й ефективно функціонувати в умовах глобалізаційних викликів [34, с. 55–56]. Японська культура й традиція визначають спосіб в який функціонує японське суспільство й складає поєднання традиційних консервативних первнів (які лежать у буддизмі, синтоїзмі і феодального суспільства) та сильних первнів модерності, демократії, консумпціонізму та свічення [5, s. 63]. В Україні, незважаючи на її розташування на фронтірі західної та східної цивілізації, національна ідентичність українців зорієнтована на західні християнські цінності та їх відстоювання. Саме українська культура є тим чинником, який дозволяє вченим віднести українців до «європейського культурного



кола», до сфери «окцидентальної (західної духовності)». Водночас для становлення української національної ідентичності важливо, що вона завжди переробляла ці західні впливи, сполучаючи «своє» з «чужим».

Література:

1. Al-Zubaidi R. A. A., al-Dulaimi W. A. M. Japanese National Identity in Light of Kokutai's Theory (1825–1945). *Journal of Ecohumanist*. 2024. Vol. 3. No 4. P. 2857–2866.
2. Augé M. Krise der Identität oder Krise des Andersseins? Die Beziehung zum Anderen in Europa. *Kaschuba W. Kulturen – Diskurse. Perspektiven Europäischer Ethnologie*. Berlin, 1995. S. 85–99.
3. Brass P. Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison. London: Sage, 1991. 358 p.
4. Brubaker R. Ethnicity without Groups. Cambridge, 2004; Brubaker R. Nacjonalizm inaczej: struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie / przełożył J. Luczyński. Warszawa; Kraków : Wyd-wo Naukowe PWN, 1998. 242 s.
5. Helma S. Rywalizacja wyborcza i marketing polityczny w Japonii podczas wyborów 2009 r. *Nauki Polityczne*. Warszawa 2009. S. 62–84.
6. Kazufumi M., Befu H. Japanese Cultural Identity. An Empirical Investigation of Nihonjanron. *Japanstudien*. 1992. No 4. P. 89–102.
7. Kordzińska-Nawrocka I. Nihonjinron, czyli dyskurs nad tożsamością narodową we współczesnej Japonii. *Orient w poszukiwaniu tożsamości*. Materiały II Ogólnopolskiej Konferencji Orientalistycznej (Warszawa, 20–21. X. 2014) / redakcja naukowa Agata Bareja-Starczyńska i Marek M. Dziekan. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2015. S. 32–51.
8. Kundera M. Tożsamość. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2001. 106 s.; Kundera M. Tożsamość: Wydawnictwo W. A. B., 2024. 144 s.
9. Li Yan. Cross-Cultural Comparison and Research of Chinese and Japanese Cultures: Based on Hofstede's Cultural Dimension Theory. *Journal of Mudanjiang Institute of Education*. 2014. Vol. 06. P. 25–27.
10. Mandler P. What is "National Identity"? Definitions and applications in modern british historiography. *Modern Intellectual History*. 2006. Vol 3. Issue 2. P. 271–297.
11. Medvedieva Ju. Retrospective and modern views on modernization and alternative modernization components of Shinto and zen Buddhism. *Грани*. 2016. № 4(132). С. 106–111.
12. Melanowicz M. Polystemowość i polisemizm w cywilizacji i kulturze japońskiej. Wartości wschodu i wartości zachodu spotkaniu cywilizacji. Kraków: Wydawnictwo Universitas, 2006.
13. Ming-huei Lee. Confucian Traditions Modern East Asia: Their Destinies and Prospects. Wiesbaden: Institut Chіńskiej Kultury i Filozofii, 2010. S. 237.
14. Splisgart J. Obrzędowość rodzinna w Japonii. Społeczny wymiar obrzędów przejścia oraz kultu zmarłych dawnej i dziś. Wrocław: Towarzystwo Ludoznawcze, 2005. S. 15–26.
15. Szpociński A. Tożsamość narodowa w perspektywie kulturalistycznej. *T. Kostyrko, T. Zgółka (red.), Kultura wobec kręgów tożsamości*. Poznań–Wrocław, 2000. S. 7–15.
16. Taifel H. Differentiation between social group: studies in the social psychology of intergroup relations. New York : Academic Press, 1978. 474 p.
17. Tawaga Y. Suspects on the Night Train. Tokyo, 2002. 192 p.
18. Van den Berghe P. L. The Ethnic Phenomenon. New York : Elsevier, 1981. 301 p.; Van Den Bergh P. Ethnic Pluralism in industrial societies. *Ethnicity*. 1976. Vol. 3. No 3.
19. Żelazny W. Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006. 261 s.
20. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 272 с.; Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, 1991.
21. Гатчінсон Дж., Сміт Е. Д. Що таке етнічність. *Націоналізм. Антологія* / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. Київ : Смолоским, 2000.
22. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. С. 21–38.
23. Гобсбаум Е. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбама і Т. Рейнджера; пер. з англ. М. Климчук. Київ : Ніка-Центр, 2005. 448 с.
24. Гончарук Т.В., Шумка М.Л. Національно-культурна ідентичність як маркер модернізації українського суспільства. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світлі грошей*: Зб. наук. пр. Книга 6 / відп. секретар З. С. Скринник. Львів: УБС НБУ, 2013. С. 391–398.
25. Гриб О.В. Національна та етнічна свідомість як соціокультурний феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. соціол. Наук : 22. 00. 06. Харків, 1998. 17 с.
26. Зубко Д. Місце та роль даоської, буддистської конфуціанської духовності в синтоїстській свідомості японців. *Духовність, мораль, етика традиційних суспільств Далекого Сходу*. Київ : КМ Академія, 2007. С. 209–220.
27. Капранов С. В. Синто у соціокультурних трансформаціях XIX–XX ст. Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського. 144 с.
28. Катаока Хіросі. Сучасний стан вивчення фольклору та етнології в Японії. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 70–75.
29. Квасниця О. Японська ідентитарна матриця як чинник буття нації. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2012. Вип. 40. С. 292–297.
30. Кислюк К. Українська ідентичність: історико-культурні ретроспективи та сучасні перспективи. *Філософська думка*. 2018. № 3. С. 48–65.



31. Костючок П. Культурні маркери національної ідентичності. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 22. С. 106–111.
32. Коцур В. Феноменальність козацтва як визначальна детермінанта формування української ідентичності. *Етнічна історія народів Європи*. 2017. Вип. 53. С. 25–30.
33. Кундера М. Ідентичність / пер. Леонід Кононович. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 120 с.
34. Марченко А. Трансформації японської національної ідентичності в добу глобалізації. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Культурологія"*. 2018. Вип. 19. С. 52–57.
35. Нагорна Л. Національна ідентичність на Україні. Київ: ППІЕНД, 2002. 272 с.; Бичко О. В. Профілі української ідентичності: соціально-психологічний аналіз. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. 281 с.
36. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Київ, 2010. 312 с.; Smith A.D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, 1999.
37. Сміт Е. Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Київ, 2010.
38. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формувань. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
39. Франко І. Отвертий лист до гал[ицької] української молодіжі. *Літературно-науковий вісник*. 1905. Т. 30. Кн. II. С. 11–19.
40. Хамагуті Е. Особливості структури японської моделі. *Що таке японська модель. Переваги та вади в добу глобалізації*. Київ : Вид-во "Академія". 2003. С. 14–35.
41. Хамагуті Е. Японська модель розбудови суспільства / пер. В. Резаненко. *Духовність, мораль, етика традиційних суспільств Далекого Сходу*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 7–29.